

УДК 167/168+37.04
ББК 87.255+70
О 13

Освітні та культурні ефекти критичного мислення: від класичного формату до сучасності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 жовтня 2014 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. – 162 с. – С. – 53-60.

Ілляхова М. В.,
*канд.філос. наук, доцент кафедри філософії і
освіти дорослих Університету менеджменту освіти
НАПН України*

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОСТМОДЕРНОЇ ЛЮДИНИ: КРЕАТИВНІСТЬ ЧИ СПУСТОШЕННЯ?

Анотація. У статті досліджено потреби та освітній потенціал постмодерної людини, запиту якої не задовольняє сучасна освіта. Проаналізовано стан сучасної освіти, яка замість цілісної системи перетворилася на розгалужений комплекс різнофункціональних навчальних технологій, що породжує розрив «людина – реальність». Аналізується перспектива неперервної освіти, принципи якої здатні подолати дивергентність постнекласичної освіти та сформувати відкритий, креативний, інноваційний освітній простір.

Ключові слова: інновація, дивергенція, креативність, постмодерна людина, синергетика.

Ілляхова М. В.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОСТМОДЕРНОГО ЧЕЛОВЕКА: КРЕАТИВНОСТЬ ИЛИ ОПУСТОШЕНИЕ?

Аннотация. В статье исследованы потребности и образовательный потенциал постмодерного человека, запросы которого не удовлетворяет современное образование. Проанализировано состояние современного образования, которое вместо целостной системы превратилось в разветвленный комплекс разнофункциональных учебных технологий, что порождает разрыв в системе «человек – реальность». Анализируется перспектива непрерывного образования, принципы которого способны преодолеть дивергентность постнеклассического образования и сформировать открытое, креативное, инновационное образовательное пространство.

Ключевые слова: дивергенция, инновация, креативность, постмодерный человек, синергетика.

EDUCATIONAL POTENTIAL OF POSTMODERN PERSON: CREATIVITY OR DESOLATION?

Resume. The article explores the needs and educational potential of postmodern man, the requests of which do not meet modern education. Analyzed a state of modern education, which has become a multifunctional complex branched instructional technology that creates a gap in the system of «man – a reality». Analyzed the perspective of continuing education, the principles of which are able to overcome the branching postnonclassical education and create an open, creative, innovative educational environment.

Keywords: divergence, innovation, creativity, postmodern man, synergy.

Сучасність характеризується підвищеною невизначеністю та гетерогенністю, що вимагає від особистості мобільності, креативності та інноваційності. Але справляються з цими вимогами одиниці, оскільки більшість має досить сумлінні уявлення про новий спосіб мислення та дії. Постмодерна людина вступає до сфери незвіданого, не маючи відповідного досвіду, знання та підготовки, оскільки старі, традиційні способи навчання й виховання продовжують домінувати у сучасній українській системі освіти. Нині освіта продовжує керуватися простою казуальною детерміністичною логікою, орієнтуючись на готові, колись надійно працюючі моделі вирішення проблем.

Також гострою є проблема плюралізації та розмивання меж самопоняття освіти, а саме його традиційних підстав. Виникнення різноманітних освітніх систем, підходів та моделей створило певне свавілля у поглядах на навчання та його методи. Замість створення цілісної системи освітнього простору, сучасна освіта перетворилася на розгалужений комплекс різнофункціональних навчальних технологій. На емпіричному рівні вони існують і стихійно розвиваються як специфічні методики адаптації людини до середовища. Такі технології у вигляді всіляких тренінгів, різного роду ігрових ситуацій, підготовки до швидкого прийняття рішень, моделей поведінки в

умовах бізнесових і фінансових ризиків тощо зводяться до механічного накопичення способів орієнтації людини задля швидкого досягнення успіху.

Багатоманітність сучасних освітніх практик впливає з різного ставлення людини до широкого спектру цілісної життєвої ситуації. Така розгалуженість сучасної освіти позначається поняттям «дивергенція». Інакше кажучи, дивергенція освітніх практик може розглядатися як результат розосередження уваги і дій постмодерної особистості на різних елементах реальності, а також у зв'язку зі специфікою самих об'єктів, здатних бути такою реальністю. За активізацією їх використання знаходяться нові потреби суспільства та людини, відповідно, відповідь слід шукати у специфіці цих потреб.

Життя постмодерної людини перетворилося на рух по різноманітних тимчасових траєкторіях. За великим рахунком, відбувається розрив людини і буття, і як наслідок – розбіжності між потребами, мотивами, цілями і результатами діяльності людини. Відповідно, цей розрив компенсується потужним посередкованим нашаруванням симулякрів – псевдодіяльності і псевдожиття, що спираються на псевдоцінності, псевдомотиви, псевдопотреби, міфи, ілюзії, утопії, театралізацію, фальсифікацію, рекламу та інші кодісеміосфери, що перетворилася на широкий простір відчуження людського буття.

Новоутворений тип людини – «гедоністичний егоїст» й позбуджує філософів повсякчас ставити питання про антропологічну кризу. Специфіка «гедоністичного егоїста» виявляється у тому, що егоїзм є необмежним як раніше, а тотальним. Зокрема, С. Жижек вводить термін «еготизм», який, на відмінну від «егоїзму», позначає природну турботу людини про самозбереження. Навпаки, «егоїзм» є сліпою пристрастю до задоволення, накопичення багатства та одержимістю успіхом. Егоїст «фанатично відданий меті примноження власного багатства, готовий не зважати заради нього на власне здоров'я та щастя, не кажучи вже про добробут власної родини та благополуччя навколишнього середовища» [3, с. 8]. За визначенням

Ж. Липовецьки – це «тотальний егоїст», який вже не вірить у світле майбутнє та прогрес, він бажає свободи, багатоманітності та негайного задоволення власних потреб та амбіцій: «Кожен бажає жити тут і зараз, залишаючись молодим та не бажаючи більше робити з себе нову людину» [5, с. 23].

Відповідно, пріоритетною для егоїста є лише приватна сфера: кар'єра, матеріальний добробут та ілюзорні «пошуки себе», що продиктовані стремлінням розкрити власне «Я», а саме реалізувати власну сексуальність, звільнитися від комплексів тощо. Наразі розповсюдженою думкою у сучасному суспільстві є те, що під глобальним впливом мас-медіа з їхньою культурою публічної сповіді зникає приватний простір особистості. Але насправді ж зникає саме публічний простір. За словами С. Жижека, людина, яка оголює власні думки, мрії, тіло у віртуальному середовищі абсолютно нічого спільного немає з явищем «ексгібіціонізму», оскільки вона не втручається до публічного простору, а, навпаки, залишається у приватному, розширюючи його межі задля залучення до нього інших людей. Соціальна сфера, як і сфера трансцендентного, не викликає глибинної зацікавленості. Соціальні проблеми та проблеми релігійного характеру мобілізують сучасного індивіда лише на короткочасний термін задля досягнення власного успіху. Тому бажання мати сім'ю супроводжується небажанням мати дітей, звернення до релігії не перешкоджає за принципом всездозволеності обирати конфесії та змішувати їх відповідно до своїх потреб. Це, відповідно, призводить до морального спустошення та постійної незадоволеності реальністю.

Сучасний егоїст відчуває внутрішнє спустошення, що призводить до послаблення його вітальної сили, енергії, волі. Його «Я» втрачає свою ідентичність та цілісність, стає дезінтегрованим та невизначеним. Чим сильнішим виявляється бажання «розкрити свою самість», тим більш наочною є анонімність та пустота. Ж. Липовецьки пише, що самотність стало банальним явищем: «Ми бажаємо, все більше віддалитися від оточуючих, та у той самий час ми не бажаємо залишатися наодинці з самим собою» [5, с. 77]. В результаті залежність від інших, з одного боку, та самоізоляція – з іншого, породжують

суттєвий дисбаланс людської психіки, в якому досягнення бажаного комфорту, свободи та самореалізації залишається для людини недосяжним.

Зокрема, З. Бауман [2] вважає, що для визначення постмодерної людини якнайкраще підходять метафоричні образи «бродяги», «фланера», «туриста». У цих образах відображається невизначеність, нестійкість, перервність існування у сучасному суспільстві, де відсутність стійких моральних орієнтирів, високої мети та ідеалів стає нормою. «Бродяга» та «фланер» є кочівниками, які не мають пункту призначення, а «турист» сплачує за різноманітні враження та право не звертати уваги на почуття і проблеми інших. Життя для нього є нескінченною відпусткою, яка транслюється на екрані телевізору. Взаємодіючи з іншими людина все одно залишається у своєму власному приватному просторі, де співучасть замінюється на фізичну близькість та гостроту відчуттів. Тому у світі зростає дезінтеграція: руйнуються зв'язки, слабшає соціальна та міжособистісна солідарність, згасає соціально-політична активність. Сучасна більшість – це юрба одиноких індивідуалістів, які випадають із культури та соціального життя, з кліповою свідомістю, ситуативною етикою та ціннісним плюралізмом. Вони проповідують свободу від усього, вважаючи за норму фрагментарність людських відносин.

Прагнучи до безмежної свободи, розширюючи приватний простір, людина втрачає взаємоузгодженість, цілісність зі світом. Задля «одержимого успіху» вона стихійно обирає односторонні освітні практики, які пропонують замість цілісної системи векторів гармонізації життєдіяльності людини в інфосоціумі лише розгалужений комплекс способів орієнтації у нестабільних умовах. Відтак, людина втрачає здатність керувати власним життєвим рухом в умовах сучасного, гетерогенного світу та перетворюється на статиста у стихійному вирії обставин.

Відбувається певний розрив між діяльністю людини та реальністю. Класична освіта намагалася подолати цей розрив шляхом створення універсальної моделі відповідності внутрішнього світу людини до суспільних правил, норм, стереотипів мислення й поведінки. Класична освіта

перетворилася, таким чином, на могутній механізм штучного моделювання поведінки людини. Як наслідок, відношення людини зі світом вибудовувалися у межах формуючого та соціалізуючого підходів класичної педагогіки. Формуюча технологія виховання дозволяла керувати поведінкою людини: заохочувати соціально позитивні дії і обмежувати соціально негативні. Формуючий та соціалізуючий підходи характеризують досить міцно вбудований у педагогічній свідомості лінійний принцип розвитку людини задля її соціальної ефективності. Але щоби бути успішною у сучасному гетерогенному світі, що постійно висуває нові, неочікувані вимоги, людина не може керуватися лише традиційними схемами планування та моделями поведінки. Сучасна ж система освіти просто не встигає перелаштуватися відповідно до змін потреб людини та суспільства.

На нові виклики інформаційного суспільства сучасна освіта відповідає своєю дивергенцією. Розрив «людина – реальність» вона долає «політеоретичністю», «мультипарадигмальністю», намагаючись зберегти множинність підходів замість створення концептуальних засад задля їхнього синтезу. Сьогодні освіта не спрямована на формування цілісного наукового світогляду. У кращому випадку, освіта зараз дає наукові фрагменти світу, які майже не пов'язані один з одним і які не покривають всі потреби людини. Вона створює, таким чином, динамічну схему всіх можливих відповідей, реакцій на певні базові проблемні ситуації. Така система одночасно розширює межі свободи і детермінує їх. Тобто вона відкриває ряд творчих можливостей, що можливі лише як відповідь на ту чи іншу ситуацію, яку система сама артикулює. Таким чином, вона задає межі можливих практичних дій. Намагаючись зберегти множинність відповідей, сучасна освіта перетворилася на комплекс дивергентних освітніх практик, які позбавлені єдиної герменевтичної основи.

Базовим положенням для формування нової системи освіти має стати принцип самодетермінації освітньої діяльності. Відповідно, освіта людини має розвиватися так, що зміна відношення людини до світу одночасно означатиме

зміну безлічі впливів середовища на людину і зміну її потреб, що породжує нові дії. Звісно, завдання нової освіти не зводиться до механічного накопичення фрагментів освітнього досвіду і не вичерпуються ним. Вона має спиратися на самостійні принципи, що мають допомогти людині навчитися оптимально не лише адаптуватися до невизначених станів різного середовища, а й підготувати до спонтанних факторів, які супроводжують її протягом всієї життєдіяльності, тобто людина має бути готовою втрутитися до цього процесу і вміти керувати ним. Таку модель освіти сьогодні актуалізується в межах синергетики. Аби дії людини у невизначеній ситуації були ефективними, вона має поєднувати в собі суб'єкта та об'єкта, причину і метапричину, бути одночасним, хто приймає оптимальні, гармонійні рішення, і тим, дії якої підпорядковані цим рішенням, реалізують їх. Тобто вона має персоніфікувати невизначену ситуацію і постійно бути центром її управління, здатною впливати на неї як на ціле і тримати її під постійним контролем.

Ідея всезагального взаємозв'язку, взаємозалежності, когерентності стає ключовою для нашого часу, формуючи основу «нового холізму». Але цей світоглядний орієнтир, як назвав його В. Стьопін, має доволі загальний, недостатньо визначений характер. Відповідно, сьогодні в освіті відбуваються пошуки єдиної основи, зберігаючи дивергентність підходів та бачення проблеми. «Світоглядний орієнтир ще не викристалізувався у цілісну систему світоглядних універсалій, що впливають на спосіб осмислення, розуміння та переживання людиною світу» [8, с. 12].

Постнеокласична наука спрямована на досягнення та оволодіння складністю, а тому висуває завищені вимоги до холістичного світорозуміння, орієнтуючись на удосконалення системного мислення, на дослідження системних зв'язків якісно нового порівняно з класичними і некласичними уявленнями про системність. Висуваються задачі з виявлення подвійних зворотних зв'язків, які утворюють міжкомунікативну сітку, аналіз синергійних взаємовідносин різнопорядкових систем та механізмів їх узгодженої взаємодії та співрозвитку. Особливий інтерес з'являється до меж, які

поєднують та розділяють системи різного рівня складності та різної природи. Саме тут на стиках, як вважає філософ Е. Морен, з'являється можливість схопити все невідоме, невизначене, складне, досліджувати перетини. «Пізнання світу як цілісного стає одночасно інтелектуальною та життєвою необхідністю [6, с. 122]».

Це передбачає розуміння світу у коректних нелокальних зв'язках, взаємовпливах та взаємозалежностей, які й створюють ефект включеності людини до світобудови. Синергетика виходить з того, що людина вбудована у соціум: з одного боку, вона так чи інакше підпорядковується соціокультурній системі, відчуває на собі її постійний та сильний вплив, а з іншого – вона здатна впливати на неї. Причому сила впливу значно зростає у ті періоди, коли суспільство опиняється у стані підвищеної нестійкості, тобто коли система знаходиться у точці біфуркації – різноманітні шляхів розвитку. Саме в таких ситуаціях вона стає особливо чутливою до незначних флуктуацій. Порівняно з природою, у розвитку суспільства, культури та особистості роль незначних флуктуацій є особливо значимою, оскільки, як підкреслює М. Каган, вплив цих факторів «помножується на вільний вибір суб'єктом діяльності програми своєї поведінки» [4, с. 40]. Це означає, що поведінка окремих людей, їхні ціннісні настанови, етичні норми, життєві цілі та інтереси набувають надзвичайно великої значимості та можуть відігравати вирішальну роль у подальшому розвитку подій. Погоджуємося з думкою І. Пригожина, що шлях, за яким має відбуватися подальший розвиток, ще не обрано. «Ми живемо в епоху флуктуацій, коли індивідуальна дія залишається суттєвою, коли від конкретних людей залежить виникнення флуктуацій, мікрозмін, що визначають належний напрямок перебігу подій» [7, с. 20].

У нестабільних станах людина змушена безпосередньо приймати нестандартні, творчі рішення, долати невизначеність ситуації, самовизначатися, тобто вчитися бути суб'єктом власного життя. Навчання такому самовизначенню, теоретичне освоєння і цілеспрямоване практичне оволодіння

людиною динамікою можливостей, у яких вона постійно опиняється, і є синергетичним процесом неперервної освіти. А розвиток здатності людини бути суб'єктом власного життя становить головне завдання інноваційної освіти.

Центральною ідеєю інноваційної системи освіти є неперервне усунення невизначеності статусу людини в світліпізнавальних і діяльнісних практикпротягомусьогожиття, а також виявлення й розкриття все більш глибокихвимірюваньїїсамості, новихглибин і масштабів її буття.М. Аكوпова вважає,щосьогодні інноваційну освіту слід розглядати як «системну сукупність освітніх процесів, заснованих на активному застосуванні новітніх інформаційних та організаційно-педагогічних технологіях, що передбачає упровадження теоретичних, практичних та педагогічних інновацій» [1, с. 150]. Специфікою жінноваційноїосвіти є формуванняособистості, яка компетентно, ефективно і креативно актуалізується у всіхсферахсуспільногожиття.

Відповіднонеперервнаосвіта є певноюпрограмою адаптації людини до інтегрального світу, що формується. Головна мета – навчити людину жити у цьому світі. Ця програма не розрахована на виграш чи конкуренцію, бажання всім довести значимість своїх знань. Задача є іншою, не завжди звичною для сучасної людини. Вона полягає у тому, аби навчити кожного виходити за межі власного егоїзму та бачити «Іншого», переживати його специфічний стан. Це формування здатності бачити світ не стереотипно, крізь власні фільтри, алеразом з іншими у багатовимірностіжиттєвихваріантів. Це дозволить людині вільно спілкуватися у відкритому для співробітництва світі. Сучасна освіта задля ефективного функціонування людини у динамічному світі, має розкривати креативний потенціал особистості та створюватикогерентне, інноваційнеосвітнесередовище.

Список використанихджерел

1. Аكوпова, М. А. Проблема актуализации инновационного (творческого) мышления в системе постдипломного образования / М. А. Аكوпова, Н. Г. Ферсман // Науч.-технич. ведомости СПб государственного политехнического университета.–2010.– № 105.– С.148–152.

2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман ; [пер. с англ.]. — М.: Издательство «Весь Мир», 2004.— 188 с.
3. Жижек С. Год невозможного. Искусство мечтать опасно / Славой Жижек ; [пер. с англ.]. – М.: Издательство «Европа», 2012. – 272 с.
4. Каган М.С. Синергетическая парадигма – диалектика общего и особенного в познании различных сфер бытия / М. С. Каган // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 495 с. – С.15-21.
5. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме [пер. с фр. В. В. Кузнецова]. – СПб.: Издательство «Владимир Даль», 2001. – 333с.
6. Морен Э. Метод. Природы Природы. /Э. Морен ; [пер. с фр. Е. Н. Князевой]. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
7. Пригожин И. Кость еще не брошена / И. Пригожин //Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. –495 с.– С.15-21.
8. Степин В.С. Философия как деятельность по построению моделей возможного будущего / В. С. Степин // Виртуалистика: экзистенциальные и эпистемологические аспекты. / Рос.акад. наук. Ин-т философии ; [ред. И. А. Акчурин]. – Москва: Прогресс-Традиция, 2004. –383 с. – С. 10-25.